

Izvorni znanstveni članak
UDK 72(497.5 Lovran) ".../19"
711.4(497.5 Lovran) ".../19"

Marijan Bradanović*

Graditeljstvo Lovrana u kasnom srednjem i ranijem novom vijeku

Po osvrtu na dosadašnje studije lovranskoga urbanizma i arhitekture, temeljem detaljna terenskoga istraživanja i analize pisanih, prethodno objavljenih i dosad neobjavljenih grafičkih vrela, donose se nova zapažanja o graditeljstvu lovranskoga Staroga grada, njegova podgrađa i povijesnoga područja lovranske komune. Ona su kronološki koncentrirana na razdoblje kasnoga srednjovjekovlja i ranijega novoga vijeka, a stilski na kasnu gotiku, renesansu i barok. Tematski se ponajviše odnose na detaljnu analizu urbanističkih pitanja, odnos grada, podgrađa i luke, komunikacije, sjecišta i težišta, zatim datiranje, pružanje i oblikovanje dijelom još sačuvanih gradskih zidina te, osobito, na tipologiju stambene arhitekture. U cjelini kompleksa lovranske Zborne crkve sv. Jurja, kao novost, predlaže se datiranje zvonika u razdoblje renesanse. Ističe se i urbanistička važnost postojanja trijema ispred Zborne crkve. Unutar problema datiranja nekadašnjih lovranskih zidina i kula ističe se i komparativno obrazlaže pretpostavka o njihovoj pretežnoj izgradnji u razdoblju kasnog srednjeg vijeka i renesanse, a ne ranije, kako se dosad tumačilo. Pozicije na kojima su se nalazile kule precizno se određuju temeljem analize grafičkih izvora i današnje situacije na terenu. Upozorava se i na dosad neuočene, znatnije sačuvane dijelove zidina sa strijelnicama. Ističe se dosad posve nepoznat sloj reprezentativnoga, kasnogotičko-renesansnoga stambenoga graditeljstva, koji se otkriva urbanističkom analizom i preostacima arhitektonske plastike. Zatim se opisuju ključne urbanističke mijene, poput podizanja većih kuća s ograđenim dvorištima na pravcu pružanja zidina, u razdoblju zadnje četvrtine 17. stoljeća,

* Dr. sc. Marijan Bradanović docent je na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta u Rijeci, Trg Ivana Klobučarića 1, 51000 Rijeka. Elektronička pošta: mbradanovic@ffri.hr, bradanovicm@gmail.com.

kao i procvat stilske izgradnje u prvim desetljećima 18. stoljeća. Poput one ranije i izgradnja u vrijeme baroka razmatra se stilski i komparativno. U obzidanom gradu ukratko je opisana razgradnja zidina i druge promjene koje se odvijaju prvih desetljeća 19. i kasnije, do početka 20. stoljeća. Opisuje se i povijesna slika podgrađa u doba kasnog srednjeg i ranijeg novog vijeka, prije njegovih radikalnih mijena koje su se zbile tijekom kasnog 19. i 20. stoljeća. Predlaže se drugačije datiranje izgradnje crkve Sv. Trojstva, upozorava se na ubikaciju nekih nestalih crkava i na još neistražene primjere baroknoga ladanjskoga graditeljstva na povijesnom području lovranske komune.

Ključne riječi: Lovran, urbanizam, arhitektura, gotika, renesansa, barok

Uvod

Lovran i njegovi spomenici, u usporedbi s onima drugih sjevernojadranskih naselja približno jednake veličine, sasvim su dobro predstavljeni nizom istraživanja povijesne i njoj srodnih znanosti. Uvodno ćemo se ukratko podsjetiti na prethodna istraživanja, ne zbog izrade povijesne sinteze već isključivo u funkciji predstavljanja novih interpretacija urbanističko-arhitektonskog razvitka povijesnog središta Lovrana i povijesnoga područja lovranske gradske općine. Za urbanističku sliku vrijedna zapažanja o Lovranu donosi već glasoviti polihistor, topograf i etnograf Johann Weickhard Valvasor u svojem dijelu *Die Ehre des Herzogthums Crain*. Valvasor nam, uz predvidljiv prijedlog razrješenja značenja imena, ukratko opisuje zemljopisni okvir i topografiju okolice, spominjući Učku, obližnje otoke, susjedna priobalna naselja, trinaest milja udaljenosti od Ljubljane i dvije od Kastva. U kategoriji poljodjelstva ističe krševitost tla, stalni manjak žita, koje se stoga moralo uvoziti, obilje vinove loze, maslina te, naravno, nezaobilaznih, već tada nadaleko poznatih lovranskih maruna, kao izvoznoga proizvoda. Važno nam je da spominje i luku u koju su mogli pristajati manji brodovi, trgovanje platnom i vještinu lovranskih mornara. U gradu je zapazio nadarbinu Sv. Marije Magdalene i posebno pohvalio ljepotu kuće „s pogledom na more“ tadašnjega feudalnoga gospodara, grofa Auersperga. O narodnim običajima i prilikama koje su vladale u liburnijskom dijelu Istre tijekom 17. stoljeća saznajemo i

u Valvasorovim poglavljima o Brseču, Mošćenicama, Sv. Jakovu (tj. Opatiji), Veprincu, Voloskom i Kastvu. Pa tako, između ostaloga, u poglavlju o Mošćenicama evocira još živa sjećanja na mletačke opsade i osvajanja luka u habsburškoj Istri te opasnosti od upada gusara u službi Turaka.¹ Jedan razmjerno rani pregled pisanih vrela o Lovranu, popraćen kraćim tumačenjima, donosi i povjesničar Giovanni Kobler.²



Slika 1. Veduta Lovrana, J. W. Valvasor, 1689.

Temeljni prikaz povijesno-pravnih okolnosti lovranskoga srednjeg vijeka publicirao je Lujo Margetić, a Darinko Munić na njega se nadovezao studijom iz pravne povijesti ranijih razdoblja lovranskoga novoga vijeka.³ O karakteristikama kulturne baštine na području

¹ Valvasor, Johann Weickhard, *Die Ehre der Herzogthums Crain*, Laibach, 1689., str. 346–347. Usp. Sušić, Zvonimir, „Valvasor o Liburniji“, *Dometi*, god. 3., br. 6, Rijeka, 1970., str. 120–121; Sušić, Zvonimir, „Valvasor o Kastvu i Kastavcima“, *Dometi*, god. 3, br. 7, Rijeka, 1970., str. 73–82.

² Kobler, Giovanni, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, vol. 1, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume – Università popolare, Trieste, 1978. (pretisak prvog izdanja iz 1896.), str. 287–289.

³ Margetić, Lujo, „Povijesno-pravni aspekti staroga Lovrana“, *Liburnijske teme*, knj. 6: *Lovran, Opatija*, 1987., str. 55–59; Munić, Darinko, „Utvrdivanje prava ribolova između Mošćenica i Lovrana 1742. godine“, *Liburnijske teme*, knj. 6: *Lovran, Opatija*, 1987., str. 61–65.

liburnijske Istre, široko zahvaćajući, od tradicijskog do neostilskog graditeljstva, pisala je Vanda Ekl.⁴ Olga Magaš, Mirjana Peršić i Damir Viškanić nedavno su uvodnim osvrtima u sklopu specijalističkih monografskih obrada tema iz lovranske prošlosti pružili još tri pregleda lovranske povijesti, a na nju se u nizu navrata u svojoj regionalnoj sintezi sakralnoga graditeljstva osvrnula i Vesna Bauer Munić.⁵

Vrlo nam je važna *Quaderna capituli lovransensis* ili Kvaderna kapitula lovranskog (u daljnjem tekstu *Kvaderna*), kao zbirka izvora, mahom notarskih isprava, u kojima nailazimo na niz dragocjenih podataka o lovranskom graditeljstvu u razdoblju od 15. do 18. stoljeća.⁶ Takvom se za povijest lovranskoga graditeljstva pokazala i vizitacija pulskog kanonika, arhiđakona i generalnog vikara Pulske biskupije Francesca Bartirome, koju je u Lovranu, u ime pulskoga biskupa Alvisea Marcella, proveo 1658. godine.⁷ K tome niz je autora donio izdvojena zapažanja o dijelovima lovranske kulturne baštine. Na njih ćemo se, kao i na druge publicirane izvore i povijesne sinteze u kojima se Lovran spominje, osvrnuti u daljnjem tijeku rada.

Prvi spomen imena naselja *Lauriana* zabilježen je negdje na izmaku kasne antike i početku srednjega vijeka u djelu *Cosmographia* Anonima Ravenjanina. Pritom je važno napomenuti i uvjerenje povjesničara da je ovaj izvor nastao na temelju nekog ranijeg, što logično pomiče i postojanje Lovrana prema razdoblju kasne antike.⁸ Zbog šutnje

⁴ Ekl, Vanda, „Opatija – prostor i čovjek“, *Dometi*, br. 9/10, Rijeka, 1984., str. 63–75.

⁵ Magaš, Olga, „Prilog verifikaciji urbanog identiteta liburnijskih medievalnih aglomeracija“, *Pomorski zbornik*, knj. 29, Rijeka, 1991., str. 275–302; Peršić, Mirjana, *Lovran – turizam i graditeljstvo: Turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Adamić, Rijeka, 2002., str. 9–11; Viškanić, Damir, *Quaderna capituli lovransensis*, Katedra Čakavskoga sabora Opatija – Adamić, Lovran – Rijeka, 2002., str. 11–17; Bauer-Munić, Vesna, *Sakralna arhitektura istočnojadranskih komuna od 12. do 18. stoljeća*, Alfa, Zagreb, 2005.

⁶ Cjelovito ju je publicirao D. Viškanić, opremivši je bilješkama i opsežnijim popratnim člancima. V. Viškanić, Damir, nav. dj. Usp. također Fučić, Branko, „Kvaderna kapitula lovranskoga“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 15, 1988., str. 27–39.

⁷ Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad (prir.), *Dalle parti arciducali e sotto San Marco: Visite arciducali fatte del anno 1658 et venete 1659 / U kraljevskim stranama i pod Sv. Markom: Vizitacije u pulskoj biskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659.*, prijev. i prijevod Rosalije Massarotto, Riječka nadbiskupija – Porečko-pulska biskupija – Adamić, Rijeka, 2003.

⁸ Ovaj opis svijeta nastao je „krajem 7. ili početkom 8. st., uz korištenje izvora 6. st.“. Margetić, Lujo, nav. dj., str. 55. „...djelo nastalo u 7. ili kako se danas radije misli 6. st. po Kr.“ Križman, Mate, *Antička svjedočanstva o Istri*, drugo dopunjeno i prerađeno izdanje, Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 1997., str. 356. „Između 6. i 7. st. temeljem nekog starijeg opisa puteva“. Matijašić, Robert, „Anonim Ravenjanin“, natuknica u: Bertoša, Miroslav – Matijašić, Robert (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2005., str. 15.

ranijih izvora Margetić logično zaključuje da je Lovran u antici bio nenaseljen ili da se ondje tada moglo nalaziti „manje ribarsko naselje“.⁹ No jednako tako iz ovog se podatka može izvlačiti pretpostavka o postojanju manjega kasnoantičkoga naselja, koje je kontinuitet moglo nasljeđivati i iz ranijih razdoblja antike. Treba spomenuti, iako je dvojbeno da je takva relacija ikad postojala, da su se na topografski sličnoj poziciji uzvisine iznad morske uvale, zaljeva ili ušća rijeke nalazila i nedaleka, ipak znatno veća liburnska staništa, poput onih koja su se nalazila na mjestu povijesnih središta današnje Rijeke, Bakra ili Krka. Potvrdu takvih pretpostavki možda će jednom dati, a možda i oduzeti, arheološka istraživanja, no ipak vrijedi spomenuti i nove okolnosti koje im, barem izdaleka i posredno, mogu ići u prilog. Naime kasna antika nije dokumentirana tek pisanim vrelom već i materijalnim nalazima u neposrednoj okolici Lovrana. Otprije je poznato da je pećinski sustav na području Lovranske Drage i podno zaseoka Visoče služio kao kasnoantičko pribježište, no nedavno provedena arheološka istraživanja potvrdila su slutnje o visokoj organiziranosti izbjegličke zajednice, koja je pećinskim skloništima gradila pristupe u obliku složenih višekatnih skela. Dio ovoga sustava vjerojatno su predstavljale i manje pećine evidentirane u blizini Obrša, Tuliševice i na širem području Knezgrada.¹⁰ Povremeni korisnici ovih pribježišta vjerojatno nisu dolazili s drugih područja, npr. s otoka, što je teško i zamisliti, jer je proces tekao u suprotnom smjeru. Logično je zaključiti da su kao dobri poznavatelji mjesne topografije, skrovitih, ali i pogodnih izvidnica, dolazili iz nekog izloženog naselja u blizini po potrebi u vremenu opasnosti, povremeno koristeći ovaj sustav.

Iz dugoga razdoblja ranoga i početka razvijenoga srednjega vijeka, kada je na ovom području sve slabiju bizantsku zamijenila vlast hrvatskih narodnih vladara, zasad nema pouzdano utvrđenih materijalnih

⁹ Margetić, Luj, nav. dj., str. 55.

¹⁰ Usp. Starac, Ranko, „Stanje istraženosti arheoloških lokaliteta na području Lovranštine u vremenskom razdoblju od neolitika do antike“, *Liburnijske teme*, knj. 6: Lovran, Opatija, 1987., str. 49–52; Starac, Ranko, „Rezultati novijih arheoloških istraživanja obavljenih na području Lovranštine, Moščeništine i Bršeštine“, *Liburnijske teme*, knj. 8, Opatija, 1994., str. 9–30; Komšo, Darko, „Mezolitik u Hrvatskoj“, *Opuscula archaeologica*, sv. 30, br. 1, 2006., str. 71. Ovdje autor naglašava da Oporovinu, s obzirom na rezultate nedavno provedena istraživanja i nalaze kasnoantičkih ukopa, više ne treba držati mezolitičkim nalazištem. Važne rezultate novih istraživanja vidi u: Komšo, Darko – Blečić, Martina, „The secret cave city hidden in the cliffs (Lovranska Draga canyon, Istria, Croatia)“, u: Kornfeld, Marcel – Vasil’ev, Sergey – Miotti, Laura (ur.), *On Shelter’s Ledge: Histories, Theories and Methods of Rockshelter Research*, Arheopress, Oxford, 2007., str. 119–123.

ostataka. Najjasniji spomenik ovoga razdoblja lovranske povijesti vjerojatno predstavlja sam titular župne crkve, jedan u nizu istih, koji se u gustom slijedu nižu od Trsata, preko naselja liburnijske Istre, do Plomina, Buzeta te Zrenja i Oprtija na Bujštini.¹¹ Tek u polovicu 12. stoljeća datira novi spomen Lovrana (*al' Wranah*), ovoga puta u djelu *Al-Kitab al-Rugari* arapskoga geografa al-Idrisija, podanika siciliskoga kralja Rogera Drugoga. Prema njegovu opisu Lovran se, kao važan, „posljednji priobalni grad zemlje Akvileje“, s vlastitim brodovljem i brodogradnjom, jedini spominje između Plomina i Bakra.¹² Nominalnu vlast akvilejskih patrijarha na ovom su području obnašali njihovi vazali Devinski grofovi. Izumiranjem loze 1399. godine njihov kvarnerski posjed od Brseča do Rijeke nasljeđuju njihovi rođaci, grofovi Walsee. Lovran je od polovice 15. stoljeća najprije u zakupu pazinskoga kapetana, a zatim ubrzo postaje i sastavnim dijelom Pazinske knežije. Tako se za niz stoljeća, sve do konca Prvoga svjetskog rata, izuzevši kratkotrajnu epizodu francuske uprave, stabilizira njegov položaj pod Habsburgovcima. Tijekom 15. stoljeća u Istri se, smirajem vlasti akvilejskih patrijarha, započinje formirati granica između Mletaka i Habsburške Monarhije, kao činjenica koja će također imati dalekosežne posljedice po urbanistički razvoj Lovrana.¹³

¹¹ Usp. Belaj, Vitomir, *Hod kroz godinu*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007. Autor navodi neke primjere postojanja kulta sv. Jurja u kontekstu težnje za sustavnom kršćanskom supstitucijom slavenskih poganskih svetišta.

¹² Usp. Margetić, Lujo, nav. dj., str. 55–57.; Margetić, Lujo, „Rijeka i područje istočno od Učke (‘Meranija’) u 11. i 12. stoljeću“, u: *Rijeka, Vinodol, Istra – studije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1990., str. 48; Matijašić, Robert, „Idrisi (Edrisi), al-“, natuknica u: Bertoša, Miroslav – Matijašić, Robert (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2005., str. 315.

¹³ O povijesnim okolnostima vidi: Klen, Danilo, „Urbar Pazinske grofovije (1498.)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XIV, 1970., str. 53–159; Bratulić, Vjekoslav, „Urbari pazinskog feuda (XVI. stoljeća)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, br. 8–9, Rijeka, 1963.–1964., str. 139–204; Margetić, Lujo, „Neka pitanja razvitka srednjovjekovnih liburnijskih općina“, *Liburnijske teme*, knj. 1, Opatija, 1974., str. 95–114; Margetić, Lujo, *Povijesno-pravni aspekti staroga Lovrana*, str. 55–57; Margetić, Lujo, *Rijeka, Vinodol, Istra – studije*, str. 9–62 (donoseći izvore i inačice tumačenja). Usp. također De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della Contea di Pisino*, Venezia, 1964.; Bertoša, Miroslav, *Istarsko vrijeme prošlo*, Glas Istre – Čakavski sabor, Pula, 1978.; Bertoša, Miroslav, *Jedna zemlja, jedan rat: Istra 1615/1618.*, Istarska naklada, Pula, 1986.; Viškanić, Damir, nav. dj., str. 13. Posljednji je donio i potanko obrazložio zanimljivu tezu, smatrajući da se al Idrisi zabunio u opisu zamijenivši Lovran s Rijekom, koju ni ne spominje, mada je trebala već biti značajnije lučko središte podignuto pokraj ušća Rječine i na tad još uvijek zacijelo impozantnim ruševinama antičkoga naselja.

Crkve unutar nekadašnjih gradskih zidina

Datiranje dijelova kompleksa župne crkve, kao najvažnijega spomenika lovranskoga srednjovjekovlja, otežano je zbog izostanka arheološkoga istraživanja dobrim dijelom ožbukana zida, ali i okolnosti da na području liburnijske Istre još nije izvršena inventarizacija ranijih slojeva sakralnoga graditeljstva. Bez definirane tipologije teško je ulaziti i u pitanja stilske identifikacije i relativne kronologije. Tako možemo reći da je niz kasnijih istraživača odreda prihvaćao karakteristično sadržajnu Fučićevu katalošku deskripciju o svetištu kao gotičkoj gradnji 14. stoljeća, s nadogradnjom prilikom koje je nad neadekvatnim pravokutnim tlocrtom izvedeno kasnogotičko svodenje.¹⁴ Mohorovičić je tome pridodao tvrdnju o romaničkoj supstrukciji svetišta, kojoj se, s obzirom na izostanak arheoloških istraživanja, teško prikloniti.¹⁵ Kasnogotički i barokni sloj župne crkve Sv. Jurja zatim su u nekoliko navrata detaljnije analizirani, pa se na njih, zasad, nema potrebe vraćati.¹⁶ Bauer-Munić posljednja donosi opsežniji opis župne crkve, u kojem pri tumačenju njezinih ranijih faza slijedi Mohorovičića i Fučića.¹⁷ Građa zida poput one u donjim dijelovima svetišta proteže se,

¹⁴ Fučić, Branko, *Istarske freske*, Zora, Zagreb, 1963., kat. 21 (bez paginacije); Fučić, Branko, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo Istre*, disertacija, Rijeka – Ljubljana, 1964., str. 458–461; Fučić, Branko, *Glavoljski natpisi*, JAZU, Zagreb, 1982., str. 234–240. O freskama lovranske župne crkve usp. Ekl, Vanda, „Spomenici srednjovjekovnog slikarstva i kiparstva na tlu Liburnije“, *Liburnijske teme*, knj. 1, Opatija, 1974., str. 138–139.; Ekl, Vanda, „Iz lovranskog srednjovjekovlja“, *Liburnijske teme*, knj. 6, Opatija, 1987., str. 195–200; Gržinić, Jasna, „Riječ i slika unutar ciklusa mučeništva sv. Jurja u župnoj crkvi sv. Jurja u Lovranu“, *Nova Istra*, br. 34, 2003., str. 201–215.

¹⁵ Mohorovičić, Andre, „Stari gradovi kulturnopovijesni fenomen liburnijske obale“, *Liburnijske teme*, knj. 1, Opatija, 1974., str. 85. Gornji rub podstoja svetišta naglašen je gotičkim zakošenim rubom, a podnožje, kao i kod niza drugih zgrada na području povijesnoga lovranskoga središta, neposredno počiva na mjestimično priklesanom živcu. Stoga je ondje teško zamisliti bilo kakvu romaničku supstrukciju. Gotički je zakošen i vijenac svetišta, karakteristično sastavljen od nekoliko segmenata.

¹⁶ Usp. Ivančević, Radovan, *Gotička sakralna arhitektura Istre*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 1965., sv. 2, str. 172–174.; Ekl, Vanda, *Iz lovranskog srednjovjekovlja*, str. 193–200; Matejčić, Radmila, „Barok u Istri i Hrvatskom primorju“, u: Horvat, Anđela – Matejčić, Radmila – Prijatelj, Kruno, *Barok u Hrvatskoj*, Liber – Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti – Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske – Grafički zavod Hrvatske – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982., str. 456–457; Grković, Sanja, „Župna crkva Sv. Jurja u Lovranu“, *Dometi*, god. 23, br. 11, 1990., str. 755–768; Marković, Vladimir, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2004., str. 14–19. Marković je svrstava u zanimljivu regionalnu grupu dvobrodnih crkvi koje su bile oblikovane po uzoru na trsatsko svetište. Ž. Bistrovic nedavno je izvršio revalorizaciju zidnih slika župne crkve. Usp. Bistrovic, Željko, „Gotičko zidno slikarstvo u Istri (novi prilozi jednoj budućoj sintezi)“, *Annales, Series Historia et Sociologia*, god. 17, br. 2, Koper, 2007., str. 287–288.

¹⁷ Bauer-Munić, Vesna, nav. dj., str. 120–126.

bez karakterističnoga, stilski definirana podstoja i južnim perimetralnim zidom crkve, gdje je prezentiran zazidani pravokutni portal, koji je također blizak jednom od gotičkih gradbenih načina. Stoga bi tek arheološki zahvat na području kompleksa župne crkve, osobito u zoni prijelaza glavnoga broda u sadašnje svetište, mogao donijeti preciznije vijesti o oblikovanju i prostiranju pojedinih faza ranije sakralne gradnje na tom mjestu.¹⁸ Karakter baroknih prigradnji precizirao je Marković formulacijom o „brodu s dvije prostrane prigradnje i dva ulaza na pročelju, koji stvaraju dojam dvobrodnosti“.¹⁹ Ove dvije, jednoliko i stilski ujednačeno oblikovane prigradnje, velikim lučnim otvorima rastvorene prema brodu, vjerojatno su zatrle nekadašnje crkve koje se spominju u pisanim izvorima.²⁰ Urbanistički analizirano, osim manjih crkava kao zasebnih građevina, uz sjeverni lateralni zid lovranske župne crkve moguće je i prije opsežne barokizacije pretpostaviti prigradnje pobočnih kapela, no zacijelo nije bila riječ o većem proširenju perimetra gotičkog broda. To nam potvrđuje Bartiroma opaskama o „premalenoj i mračnoj crkvi“ i „sakristiji veličine sobice“, tako uobičajenim za posttridentinskoga vizitatora.²¹

Treba spomenuti da se u malu prizemnicu, koja služi kao ostava, prizidanu uz istočni zid zvonika, ulazi kroz karakteristični gotički portal sastavljen od klesanaca zakošenih bridova. Budući da mu prag predstavlja naopako okrenut nadvratnik iz 17. stoljeća, logično je pretpostaviti da je portal ondje dospio sekundarnom ugradnjom. Kada je o zvoniku riječ,

¹⁸ U radovima koje je 1993. godine vodila konzervatorica Dorica Juretić, a u kojima su sudjelovali i konzervatori restauratori Laura Stipić i Mario Miočić, prezentirani su fragmenti zidnih slika na južnom zidu i veći grafit s prikazom jedrenjaka. Pritom su pokraj postojeće niše na južnom zidu crkve, u blizini trijumfnoga luka, uočeni i ostaci utora nekakve pregrade, vjerojatno pregrade koja je dijelila svetište od lađe, no nije bilo sredstava za proširenje zidne i otvaranje arheološke sonde. Usp. Stipić, Laura – Miočić, Mario, *Sondiranje naliča i žbuke u interijeru župne crkve sv. Jurja u Lovranu*, elaborat, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Rijeci, Rijeka, 1993. Konzervatorsko-restauratorski zahvat na zidnim slikama u svetištu crkve Sv. Jurja, koji je 2009. godine započeo tim Hrvatskoga restauratorskoga zavoda pod vodstvom konzervatora restauratora Tonija Šaine, zacijelo će uroditi novim zapažanjima.

¹⁹ Marković, Vladimir, nav. dj., str. 14–16.

²⁰ Moguće je zamisliti postojanje manjih crkava na Trgu sv. Jurja, mada ondje izvor spominje i trijem Zborne crkve. Manje je vjerojatna takva izgradnja istočno i južno od cjeline župne crkve, jer su se ondje pružale važne komunikacije, pa je područje baroknih prigradnji sjevernih kapela i sakristije najlogičnije mjesto nestalih gradnji koje spominju pisani izvori. Npr. „Visita la Chiesa di Santa Maria vicina alla Collegiata... Visitò la Chiesa di Santo Mattia Apostolo vicino alla Chiesa Collegiata...“ Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad (prir.), nav. dj., str. 88.

²¹ „Visito il Corpo della Chiesa, ch'è in risguardo del popolo assai piccola, et è oscura; mà per hora non ci è altro... Visito la Sacrestia, la quale hà forma di un Cameretto.“ Isto, str. 87.

često mu se ističe romanička baza i barokna nadogradnja.²² Ožbukan je, pa je stoga teško raspravljati o građi njegova zida. K tome pri sanacijskim je radovima dio njegove karakteristične, stilske dekorativne plastike zamijenjen replikama. Ipak, stilska analiza onoga što je danas vidljivo omogućava nam ponešto drugačiju sliku od one uvriježene. Dimenzije portala usklađene su s onima monofore predzadnjega kata i lukovima bifora lože, kao da je riječ o jedinstvenu, u jednom mahu izvedenu projektu. Raščlamba otvora završnih katova zvonika vjero je reproducirana na prikazu Lovrana u Valvasora. U podnožju mu se nalazi skošeni podstoj, karakterističan za renesansu. Današnja niša u visini prvoga kata opremljena je klupčicom kasnogotičko-renesansne forme. Ona počiva na karakteristično profiliranim konzolama. Etaže mu razdjeljuju obli kordonski vijenci, uobičajeni u renesansi, a tome se pridružuje i karakteristični, završni skošeni vijenac. Izvorni je krov naknadno zamijenjen sadašnjim piramidalnim vrškom. Dimenzije bifore uobičajene su za renesansu naših perifernih krajeva, a stup koji je nosi ne treba opisivati, jer je replika. Stilska analiza upućuje na zaključak da je zvonik podignut u razdoblju 16. ili, uračunavši eventualno izrazitije stilske kašnjenje, najkasnije početka 17. stoljeća. Kompleksi glavnih mjesnih crkava posvuda su na Kvarneru i u Istri, tijekom 16. stoljeća, opremani sličnim, robusnim zvoncima. Neki su njegovi parnjaci radikalno izmijenjeni u doba baroka, neki pak porušeni, no niz zajedničkih elemenata pronaći ćemo na mnogim preostalim primjerima. Slično oblikovanje nalazimo u donjim, renesansnim zonama krčkoga katedralnoga zvonika, zatim na omišaljskom kampanilu i onom Sv. Apolinara u Dubašnici, pa sve do nedalekoga Huma ili pak Završja na Bujštini, donekle i renesansnoga zvonika Eufrazijeve bazilike u Poreču. Sličan je slučaj s obližnjim brsečkim zvonikom, u kojem mnogi također vide srednjovjekovni,



Slika 2. Kasnogotički portal na prostoriji podno zvonika, snimio D. Krizmanić, 1999.

²² Ekl, Vanda, *Iz lovranskog srednjovjekovlja*, str. 193.

romanički, a zbog karakterističnoga portala zaključena „gljivastim“ lukom i mogući raniji postanak. Sagledan u opisanom kontekstu i on se otkriva kao masivni, relativno rustično zidani toranj, skromno, u skladu s mogućnostima mjesne zidarske radionice, ukrašen renesansnim kordonskim vijencima a zatim i s tamburom pridodanim u baroku. Tornjevi slabo raščlanjenih zidnih ploha u ta su nemirna vremena svima zajedničkih turskih te, ovisno o državno-pravnoj pripadnosti, uskočkih ili mletačkih prijetnji, bili podizani s dodatnom fortifikacijsko-izvidničkom funkcijom.

Prilikom nedavnih, sanacijsko-prezentacijskih radova na crkvi Sv. Ivana Krstitelja, rutinska provedba arheološkoga zahvata otkrila je ostatke polukružne apside, baze oltarnoga *stipesa* i opločenja prvotne, romaničke gradbene faze, a uslijedio je i nalaz te nedavno i valorizacija zidnih slika.²³ Ovdje treba upozoriti i na ostale, još nevalorizirane nalaze. Na južnom, bočnom zidu tada je pronađen i prezentiran na romaničkoj strukturi naknadno izveden gotički prozorčić zakošenih bridova okvira. Nalaz stilski posve korespondira s ranije opisanim portalom zakošenih bridova okvira, sačuvanim na prizemnici podno zvonika župne crkve. Postojeća oltarna menza ukrašena je motivom dijamantnoga niza. Izvorno je ona vjerojatno pripadala stambenoj građevini, tj. bila je klupčica kasnogotičkoga prozorskoga otvora. Prilikom radova na prezentaciji i uređenju podnice pronađeni su i dijelovi poligonalnih polustupova ukrašeni motivom rombova te fragment vegetabilnoga reljefnog ukrasa. Na svim ovim nalazima nekad jedinstvene kompozicije uočavaju se tragovi polikromije. Vjerojatno je riječ o preostatku jednog luksuznog gotičkog zidnog tabernakula. Ne samo izvrsna obrada već i dimenzije upućuju na okolnost da fragmenti vjerojatno ne potječu iz crkve Sv. Ivana Krstitelja, premalene za takvu liturgijsku instalaciju, a u njezinu su podnicu možda dospjeli kao građevni materijal preostao po proširenju i barokizaciji župne crkve. U Bartirominoj vizitaciji spominje se „piramidalno oblikovani Presveti Sakrament od pozlaćenog kamena, lijevo od oltara“.²⁴ Njegovi su ostaci možda pronađeni u podnici crkve

²³ Arheološki zahvat s prezentacijom prvotne apside, opločenja i *stipesa* oltara u drugoj polovici devedesetih godina prošlog stoljeća vodio je arheolog Ranko Starac. O nalazu romaničke apside usp. Bauer-Munić, nav. dj., str. 126–128. O freskama vidi: Bistrovic, Željko, nav. dj., str. 280–281.

²⁴ „... Santissimo Sacramento posto in mano manca dell’Altar maggiore di pietra indorata con Piramide...“, a da je vjerojatno riječ o tabernakulu ili ciboriju Kudiš Burić pretpostavila je i prije nalaza u crkvi Sv. Ivana Krstitelja. Usp. Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad (priř.), nav. dj., str. 86, 308.

Sv. Ivana Krstitelja.

Gradske zidine i kule

Teško je u živom gradu ožbukanih pročelja i relativno nagla razvoja, koncem 19. i početkom 20. stoljeća, teoretizirati o očuvanosti graditeljskih slojeva iz razdoblja srednjovjekovlja.²⁵ Dosadašnji istraživači romaničku jezgru i njezine zidine mahom zamišljaju na cjelokupnom području lovranskoga Starog grada. Lovranske zidine tako su već odavno sasvim ispravno uspoređene s onima Veprinca i Brseča, zidanim od neuslojenoga priklesanog lomljenca.²⁶ Sličan je *opus* uočljiviji u Veprincu i na dijelu brsečkih zidina slobodnih od kasnije izgradnje, no raspoznavamo ga i u Lovranu, zađemo li u vrtove gdje su



Slika 3. Dijelovi gotičkog zidnog tabernakula, snimio D. Krizmanić, 1999.

²⁵ Ovu detaljnu analizu lovranskoga graditeljstva olakšao mi je prethodni višemjesečni rad na izradi detaljne konzervatorske studije. Usp. Bradanović, Marijan – Giaconi, Hrvoje – Gržeta, Dušanka – Krizmanić, Damir – Labus, Nenad – Novak, Ninoslav, *Konzervatorska studija urbanog prostora Lovrana*, elaborat, Konzervatorski odjel Rijeka, Rijeka, 2000.

²⁶ Mohorovičić, Andre, nav. dj., str. 85.

unutarnja naličja zidina još slobodna od naknadne izgradnje. Datiranje u razdoblje romanike koje se pritom predlagalo smatram pogrešnim. Kao što su veprinačke zidine tipičan protuturski tabor, tj. naša, nešto rustičnija inačica Hrastovlja, tako su i one brsečke, podno tamošnjega zvonika, gotovo identičan primjer u hitnji, neambiciozno i sustavom javnih radova zidane novovjekovne fortifikacije. Lovranskim ćemo zidinama nešto dalje paralele naći u čitavoj regiji, kako na nekadašnjem habsburškom tako i na mletačkom području, svugdje gdje se zidalo na brzinu, pod dojmom turske opasnosti i razarajućih sukoba podanika Države Sv. Marka i austrijskog nadvojvode.²⁷ Kada bi nam bile vidljive slobodne od žbuka stambene izgradnje, koja se nad njima stala razvijati već od 17. stoljeća, vjerojatno bismo na pojedinim potezima otkrili i ranije, pravilnije, uslojenije i od boljih klesanaca zidane gotičke građevne strukture, kao što je to slučaj i drugdje, gdje ih ogoljene imamo prilike analizirati, primjerice u ne tako daleku Roču. Terenskim su obilaskom na južnim zidinama uočene, još sačuvane, dvije ljevkasto oblikovane pravokutne strijelnice (u konobi kuće podignute nad zidinama u ulici Stari grad 33–35, katastarska čestica 1221, i na dvorišnom zidu kuće u ul. Stari grad 55–56, k. č. 1209).²⁸ I one, iako arhaično oblikovane, imaju niz svojih sačuvanih, novovjekovnih parnjaka. Od već spomenutoga dijela brsečkih zidina pokraj tamošnje župne crkve, zatim na dijelovima kastavskih zidina i kula te većim dijelom sačuvanim zidinama koje su nekad okruživale cjelokupno podgrađe utvrđene plemićke rezidencije u Kršanu.²⁹ Lovranske su strijelnice prikazane i u Valvasora, kao prorezi u donjem dijelu zidina krunjenih zupcima.

Skromno, bez dekorativne plastike, no ipak stilski renesansno oblikovana su preostala lovranska vrata Stubica, vjerno prikazana u

²⁷ Potanko o ovom sukobu usp. Bertoša, Miroslav, *Jedna zemlja, jedan rat: Istra 1615/1618*.

²⁸ Na potonju me upozorio konzervator Željko Bistrović, kojemu i ovom prilikom na tome zahvaljujem.

²⁹ Usp. Bradanović, Marijan, „Arhitektonski razvoj Kršana“, *Annales, Series Historia et Sociologia*, god. 19, br. 1, Koper, 2009., str. 89–108. Takva se forma strijelnica u regiji kontinuirano uz neznatne modifikacije zadržala od 15. st. čak sve do prve polovice 17. st., iz koje datiraju zidine novoga lupoglavskoga kaštela. Bradanović, Marijan, „Nekoliko primjera ladanja mletačke i austrijske Istre“, u: Grujić, Nada (ur.), *Kultura ladanja*, Zbornik Dana Cvita Fiskovića I., Institut za povijest umjetnosti – Odsjek za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2006., str. 183–194.



Slika 4. Strijelnica zidina, Stari grad, 55–56, snimio Ž. Bistrović, 2006.

Valvasora.³⁰ Na zidu pokraj njih u duljini je od dobrih desetak metara sačuvano i prepoznatljivo kontinuirano zakošenje podnožja. Istim je stilom bila oblikovana danas nepostojeća kula, koja je branila jugozapadni ulaz, a prikazana je u Valvasora, kao i ona njoj nasuprotna, koju je na sjeveroistočnom obodu dokumentirala katastarska mapa Katastra Franje I.³¹ Vjerujemo li Valvasorovu ilustratoru lovranske vedute, jugozapadnu kulu možemo vidjeti kao tipičnu, skromnije oblikovanu cilindričnu, renesansnu fortifikaciju. Branila je osjetljivu točku, jugozapadni ulaz u grad, s područja današnjih Brajdica (podno parkirališta i nekadašnjeg Vatrogasnog doma).³² Njezini bi se ostaci vjerojatno pronašli arheološkim istraživanjem na cesti ispred prizemnice na k. č. 1207, koja se nalazi u sklopu okućnice zgrade Župnog ureda. U Valvasorovo je vrijeme bila

³⁰ Na njihovu se analizu koncentrirao Foscan u kratku i uopćenu urbanističkom prikazu Lovrana. Usp. Foscan, Luigi, „*Porte e mura delle città, terre e castella della Carsia e dell'Istria*“, Collana degli Atti, Centro di Ricerche Storiche, Rovigno, N. 22, Rovigno – Trieste, 2003.“, str. 217–220.

³¹ Archivio di Stato di Trieste, Mappe del catasto franceschino, *Katastral plan, Bezirk Lovrana*, 1819.; Valvasor, Johann Weickhard, nav. dj., str. 346.

³² Na ovaj je ulaz u svojoj urbanističkoj analizi liburnijskih srednjovjekovnih naselja upozorila Magaš. Usp. Magaš, Olga, *Prilog verifikaciji urbanog identiteta liburnijskih medievalnih aglomeracija*, str. 291.

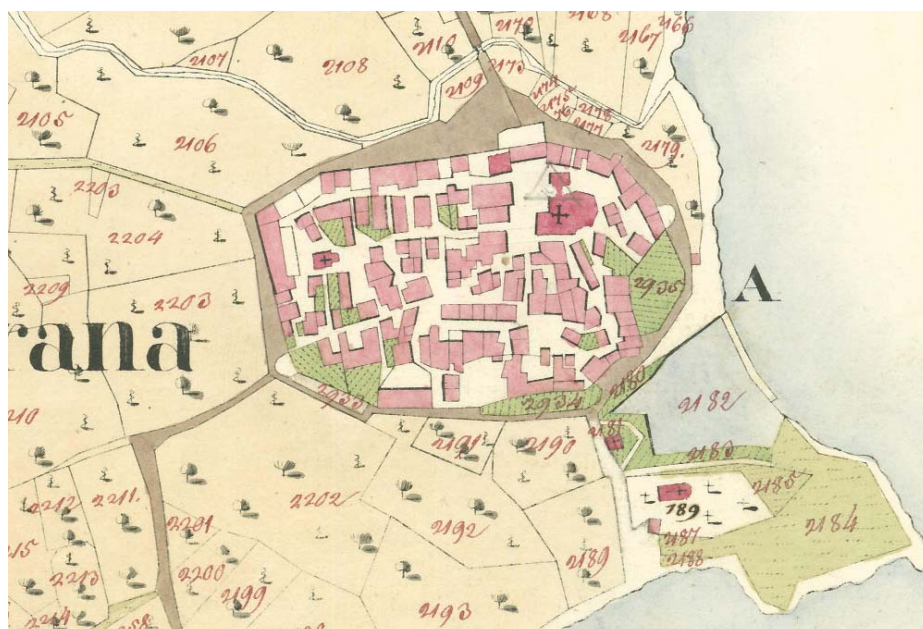


Slika 5. Gradska vrata Stubica, fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci, snimio Malinarić, 1971.

prekrivena krovštem, a na njemu je čak prikazana jedna krovna kućica. Ova kula vjerojatno nije pripadala stilski doradenijim primjercima, poput za našu regiju rano podignute porečke jugoistočne kule ili pak one u habsburškom Gračišću. Kako je prikazana, ima nešto sličnosti sa sjeveroistočnom kulom krčkoga kaštela, ondje zidanom neposredno pred pad frankopanske vlasti i prema paškim uzorima, ali još više s driveničkom cilindričnom kulom, trsatskom sjeveroistočnom, eliptičnom, zatim kulom ogulinskoga frankopanskoga kaštela i na koncu kastavskim okruglim kulama te je vjerojatno zdanje 16. stoljeća. Na Valvasorovoj veduti nije mogla biti prikazana nasuprotna, sjeveroistočna kula, no ona je kao tlocrtno vrlo slično zdanje prikazana na katastru 1819. godine, pa je logično pretpostaviti da je bila riječ o istom tipu gradnje iz istoga razdoblja. Na mapi stare katastarske izmjere ucrtana je isturena ispred i u vezi s kućama na k. č. 308 i 307 (potonjom samo manjim dijelom), što odgovara k. č. 1254 i 1253 današnjega katastra. Katastri i situacija na terenu upućuju na vjerojatnost da se njezini ostaci nalaze ispod neoklasicistički oblikovane kuće ondje podignute u 19. stoljeću (Šetalište maršala Tita 58, k. č. 1254), koja prednjim dijelom „strši“, izlazeći iz pravca pružanja susjednih zidina.

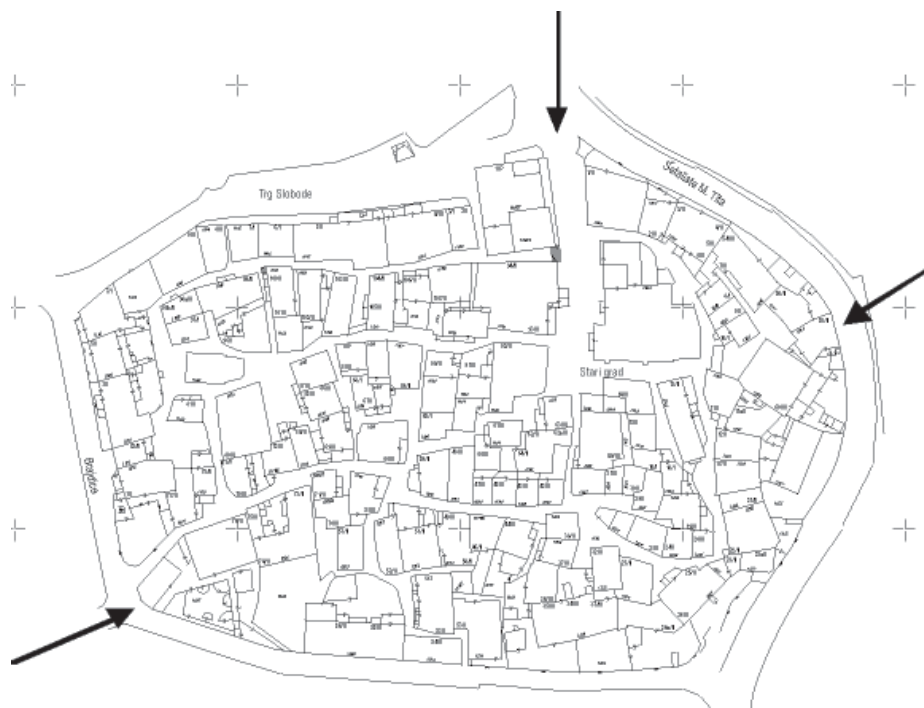
Sjeverni, zapadni i južni pravac pružanja gradskih zidina na katastru izgledaju kao izrazito novovjekovne, renesansne, pravocrtno planirane i izvedene fortifikacije. Jedino u dijelu istočnih zidina, sjeverno od vrata Stubica, zidine na katastarskim izmjerama (osobito egzaktnijoj novoj), a i na terenu izgledaju kao da lagano meandriraju, prateći pružanje žive stijene, no teško je samo temeljem toga i bez uvida u strukturu зида donijeti zaključak da bi se ovdje, neposredno nad pristaništem mogao očekivati ostatak ranije, zrelosrednjovjekovne fortifikacije. Štoviše, zaobljenje koje je ondje još sačuvano (Stari grad 22, k. č. 1265), prežbukano i uklopljeno u stambenu arhitekturu, dimenzijama je najslabije manjim polukružnim kulama kakve su se, u vrijeme renesanse, podizale na pravcima pružanja zidina između većih, uglovnih kula. Dimenzijama i oblikovanjem veoma je nalik i sjevernoj brsečkoj kuli, zidanoj slabije obrađenim i uslojenim kvadrirama, načinom na našem području karakterističnim za 16. stoljeće.³³ Ostaci takvih manjih ojačanja zidina u regiji sačuvani su na širokom području, od istarskog Novigrada do ledeničkog kaštela.

Utočišna kula, *donjon*, dominirala je nad sjevernim ulazom u grad, a izvedena je pažljivo izvedenim gotičkim klesancima. U gornjem



Slika 6. Katastar Franje I., Lovran, 1819.

³³ O brsečkom graditeljstvu iscrpno u: Magaš, Olga, „Urbana struktura grada Brseča“, *Liburnijske teme*, knj. 8, Opatija, 1994., str. 129–154.



Slika 7. Suвременa katastarska karta lovranskoga Starog grada - označene su pozicije nekadašnjeg predzida sjevernih gradskih vrata te jugoistočne i sjeverozapadne kule

je dijelu vjerojatno bila porušena u vrijeme Uskočkoga rata, da bi zatim zbog ratnih prilika bila na brzinu nadograđena, prije opisanim karakterističnim, neuslojenim, priklesanim lomljencem.³⁴ U tom, nadograđenom dijelu njezina zida smješten je pravokutni prozorski otvor, s gređem koje počiva na kasnogotičkoj klupčici ukrašenoj motivom dijamantnoga niza. Ondje se nižu i karakteristične renesansne, kruškolike strijelnice, a strše i dvije konzole, koje su možda nosile bertesku, zaduženu za obranu posebno ranjivih dijelova zidina, poput gradskih vrata. Lovran pripada onoj grupi većih i upravno važnijih naselja koja su u grafičkom dijelu Katastra Franje I. dodatno prikazana u krupnijem mjerilu. To nam omogućuje detaljniju analizu.³⁵ Prema ovoj katastarskoj mapi između sjevernog ulaza u grad i trga, kao glavnog komunalnog težišta, pružala se gradnja, pročeljem orijentirana prema unutrašnjosti grada. Možda su u pitanju bila prohodna

³⁴ Lovran je kao važno nadvojvodino lučko uporište stradavao u mletačkim napadima 1509., 1599., 1614. i 1616. godine. Bertoša ističe da se prilike u Istri nisu smirile dugo nakon potpisivanja Madridskog mira u rujnu 1617. godine. Usp. Bertoša, Miroslav, *Jedna zemlja, jedan rat: Istra 1615/1618.*, str. 5, 76–78.

³⁵ Usprkos većem mjerilu, mjernik ipak nije naznačio svođenja nad javnim prolazima, što je na ponekim mapama Katastra Franje I., doduše rijetko, ipak bio slučaj.



Slika 8. Pozicija nekadašnjega predzida ispred sjevernih gradskih vrata, snimio D. Krizmanić, 1999.

je jesu li pod humkom nasipa koji vodi prema glavnom gradskom trgu sačuvani ostaci sjevernih gradskih vrata i njihova ojačanja, no s druge je strane posve jasno vidljivo da su u donjim zonama kuća izniklih nad gradskim zidinama one dobrim dijelom i sačuvane. S obzirom na to da je dobar dio zidina pri adaptacijama za stanovanje bio samo nadograđivan, možda će se u nekim budućim radovima ponegdje otkriti i zupci kruništa, kao što je to bio slučaj u Kastvu.³⁶ Na ovom stupnju istraživanja može se pretpostaviti da su zidine najvećim dijelom novovjekovnoga postanka, 16. stoljeća, a dijelom možda i ranog 17. stoljeća te da su u toj fazi, poput



Slika 9. Preostatak gradskih zidina, k. č. 1142, pokraj kuće na adresi Brajdice 7, snimio D. Krizmanić, 1999.

³⁶ Konzervatorski nadzor otucanja žbuke i dokumentiranje nalaza zacijelo bi urodili novim saznanjima o izgledu zidnoga opusa, rasporedu strijelnica, a možda i zubaca kruništa.

kastavskih i niza drugih na našem području, dobrim dijelom bile obuhvatile i neurbanizirani areal na koji se grad zatim postupno stao širiti.³⁷

Stambena i javna arhitektura

Specifične okolnosti koje je Lovran proživljavao zbog mletačkih razaranja dodatno otežavaju čitanje ranih slojeva stambene arhitekture. Ipak, čini se da se na katastru 1819. godine još dobro uočava planska izgradnja iz razdoblja kasnoga srednjovjekovlja i ranog novog vijeka. Riječ je o nizovima kuća položenim uzduž ulica koje vode prema župnoj crkvi ili onima, tada rubnim, paralelnim s njezinim južnim pročeljem, na koncu i prostranijim kućama, položenim na već pomalo suburban način. Spolija ukrašena niskom dijamantnih vršaka na vanjskom stubištu kuće na k. č. 1238 i 1239 (Stari grad 40) otkriva nam karakteristično, kontinentalnim načinom obilježeno, kasnogotičko oblikovanje, svojstveno Rijeci i Senju, kao urbanijim središtima mjesnih austrijskih posjeda.³⁸ Na dijelu zapadnog pročelja i sjevernom pročelju ove kuće (k. č. 1239), orijentiranu prema glavnom gradskom trgu, sačuvan je niz dugačkih kasnogotičkih konzola, od koji je vrh jedne ukrašen zoomorfom njuškom, a druge ljudskim licem s brkovima. Kuća na ovim česticama vjerojatno je negdje početkom 20. stoljeća nadograđena i opremljena novim prozorskim otvorima. Zanimljivo bi bilo konzervatorski nadziranom uklanjanjem žbuke istražiti je li sačuvan i poneki fragment okvira ili barem otisak izvornih otvora na ovoj zacijelo reprezentativnoj kasnogotičkoj gradnji. Kasnosrednjovjekovna građa ziđa uočava se i na prizemnom dijelu (tamo gdje je otpala žbuka) sjevernoga pročelja kuće koja je u drugom desetljeću 18. stoljeća radikalno pregrađena, kada je bila u funkciji vijećnice (k. č. 1152, Stari

³⁷ Karakteristične pravocrtne položene kastavske zidine u 16. st. datira Rechner Šustar. Usp. Rechner Šustar, Ira, *Kastav od gradine do grada – Analiza urbanog razvoja*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2003., str. 57–61. O sličnim sustavima na obližnjem mletačkom području usp. Borić, Laris, *Arhitektura i urbanizam grada Cresa od 1450. do 1610. godine*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2002., str. 34–47; Bradanović, Marijan, *Arhitektura i urbanizam Vrbnika od 1450. do 1620. godine – Doba kasne frankopanske i ranije mletačke uprave*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2004., str. 45–49, 67–68.

³⁸ Nalazi ove urbanističke studije sasvim se uklapaju u povijesnu, hijerarhijsko-administrativnu sliku jer u Urbaru Pazinske knežije (1498.) naziv *Stat* ili *Statt* imali su samo Pazin (*Mitterburg*) i Lovran (*Larann*). Usp. Klen, Danilo, nav. dj., str. 58. Činjenica se prepoznaje i u mjesnim notarskim spisima čiji je postanak nerijetko lociran „v grade Lovrane“, poput dviju isprava iz 1553. godine i jedne iz 1559. Usp. Viškanić, Damir, nav. dj., str. 55, 59, 69.



Slika 10. Gotičke konzole, Stari grad 40, snimio M. Bradanović, 2010.

grad 93, 94).³⁹

Prethodno analizirani primjeri odnose se na najuže središte grada, gdje su se, sudeći po opisanim nalazima, u 15. stoljeću protezale barem dvije, reprezentativne, izrazito urbano koncipirane građevine. Dobar je i primjer *in situ* sačuvana, zazidana prozorskog otvora na kući koja se nalazi na sjevernom rubu obzidanog naselja na k. č. 1158 (Stari grad 103). Ona je u doba podizanja zacijelo predstavljala suburbanu, no također reprezentativnu izgradnju, okruženu većom okućnicom. O kvaliteti gradnje svjedoči obrada okvira sada zazidana prozorskog otvora, koji se nalazi na istočnom pročelju, u visini prvoga kata. Dobro je još vidljiv spretno isklesan zaobljeni podanak i natprozornik ukrašen dijamantnim nizom. Okomito je bila orijentirana prema zidinama, a od njih ju je dijelio širok neizgrađeni prostor. Radikalno je bila pregrađena i nadograđena katom već u 17. stoljeću, kada je dobila niz elemenata oblikovanja svojstvenih lovranskoj arhitekturi toga razdoblja. Novi su prozorski otvori ukrašeni geometrijski višestruko profiliranim natprozornicima, a

³⁹ U Urbaru Pazinske grofovije (1498.) spominje se dvor u Lovranu, koji je javnim radovima, tj. obvezom fizičkog rada *Robot* potrebno popraviti, no današnji stupanj saznanja o predbaroknoj lovranskoj arhitekturi ne omogućava njegovu pouzdanu ubicaciju. Usp. Klen, Danilo, nav. dj., 58, 60, 83.

pod njima se nižu konzole s ušicama, okućnica je ograđena visokim zidom rastvorenim stilskim, lučnim portalom. Velik broj konzola s ušicama karakterističan je za urbano središte Lovrana. Stilski ih se većina može datirati 16. i 17. stoljećem, dakle nešto kasnijim razdobljem od onoga iz kojeg potječe većina njihovih parnjaka uzduž istočne obale Jadrana. U 19. stoljeću uz zidine su podignute kuće, pa je tako prvotni prostor dodatno stiješnjen. Stoga je danas teško predočiti periferni karakter toga područja, iz vremena prijelaza kasnog srednjeg u rani novi vijek. Zbog ograničenog prostora spomenimo samo još jedan detalj kasnogotičke arhitektonske plastike,



Slika 11. Kasnogotička plastika, Stari grad 40, snimio D. Krizmanić, 1999.

luk zakošenih bridova, sačuvan na izrazito pregrađenoj kući na k. č. 1234 (Stari grad 29).⁴⁰



Slika 12. Zazidani kasnogotički prozor, Stari grad 103, snimio D. Krizmanić, 1999.

U vrlo važnu radu o urbanizmu liburnijskih naselja O. Magaš piše o sekundarnom gradskom žarištu, misleći pritom na prostor oko crkve Sv. Ivana Krstitelja, kao svojevrstne pučke protuteže glavnom mjesnom trgu.⁴¹ Ovdje bih istakao i donekle drugačije razmišljanje, da se ondje u doba izgradnje spomenute crkve nije protezalo urbanizirano područje Lovrana, jer da jest bilo tako, ona ne bi bila pravilno orijentirana, već bi pročeljem bila okrenuta prema središtu grada i Zbornoj crkvi sv. Jurja. Zacijelo je tada egzistirala kao crkva

⁴⁰ Nalik arkadama klaustara dominikanskoga, tj. nekadašnjega augustinskoga samostana Sv. Jeronima u Rijeci.

⁴¹ Magaš, Olga, *Prilog verifikaciji urbanog identiteta liburnijskih medievalnih aglomeracija*, str. 295.

nadomak naselja, poput romaničkih crkava Sv. Jurja podno Ledenica, Jurja „Starog“ izvan prvotnog perimetra plominskih zidina ili Sv. Ivana Krstitelja podno Vrbnika. U 16. stoljeću ovdje je već bilo rubno gradsko područje okruženo zidinama. U 18. stoljeću ovaj je suburbani dio grada znatno popunjen, kad je uz zapadne gradske zidine podignut barokni stambeni sklop kuće Peršić (Brajdice 3, k. č. 1170). Njezino pročelje, još uvijek okrenuto prema unutrašnjosti grada, bilo je provideno prozorskim otvorima, ukrašenim geometrijski profiliranim vijencima natprozornika. Dvorište obzidano visokim zidom raščlanjeno je kićenim baroknim portalom, položenim nasuprot pročelja crkve Sv. Ivana Krstitelja i tek tada zaokružen je koncept ovoga novoga urbanog težišta. Zanimljivo, već u ranom 19. stoljeću, svakako prije 1819. godine, kuća je posve promijenila orijentaciju, izvedbom novoga neoklasicističkoga pročelja na dotadašnjem zapadnom začelju, tj. na pravcu pružanja gradskih zidina.

Policentričnost Lovrana u vrijeme renesanse i baroka vjerojatno nije bila izrazitije izražena karakterističnom izgradnjom. Onda je, kao i danas, kada razmišljamo o relacijama Staroga grada, bio izrazito dominantan glavni gradski trg pred pročeljem Zborne crkve. Nema zasebnoga svjetovnog središta s gradskom ložom u protuteži onom crkvenom, također s ložom, ali i drugim javnim sadržajima, kao što je to bio slučaj u otprilike jednako velikom Vrbniku, na mletačkom području, koji je, usput rečeno, imao niži rang kaštela.⁴² Ulogu je zacijelo morao imati županski stol ispred sjevernih gradskih zidina, gdje se mogla nalaziti i izvangradska loža, kao u Mošćenicama i Kastvu. Analiziramo li pozicije donošenja notarskih akata, uz privatne kuće stranaka i notara mahom se spominje Zborna crkva i njezina sakristija, dakle opet pozicija sasvim u vezi s glavnim mjesnim trgom.⁴³ Polovicom 17. stoljeća bratimi su gastalde bratovština izabirali u portiku pred Zbornom crkvom, zacijelo

⁴² Usp. Bradanović, Marijan, „Skica povijesnog urbanističko-arhitektonskog razvoja Vrbnika“, u: Božanić, Anton (ur.), *900 godina Vrbnika*, Općina Vrbnik, Vrbnik, 2002., str. 51–66.

⁴³ Npr. „... v grade Lovrane v crekve stolnoj...“ Viškanić, Damir, nav. dj., str. 83.



Slika 13. Istočno pročelje kuće Peršić, snimio D. Krizmanić, 1999.



Slika 14. Zapadno pročelje kuće Peršić (Brajdice 3), fototeka KOR, snimio Vranić, 1959. godine.

jednom od važnih točaka lovranskoga urbanizma.⁴⁴ Zbog važnosti luke u ovakvim je naseljima važna mogla biti danas posve izgrađena pozicija uz unutarnje lice južnih gradskih zidina, a ondje treba potražiti i neku od nestalih gradskih crkava, možda upravo onu redovničku koju spominju izvori, jer su samostani često bili smješteni nadomak luke, pokraj gradskih vrata i na rubu zidina.⁴⁵

U Valvasora vidimo zbijeno naselje, mjestimično se nižu i zupci povrh zidina, no jasan je i trend opadanja važnosti fortifikacija, njihovih adaptacija za stambene potrebe i otvaranja prozorskih otvora. Jedan od najranijih takvih primjera naglašen je na više puta spomenutoj grafici, a lijepo se očitava i danas na terenu. Na južnom gradskom zidu podignuta je velika kuća s dva niza baroknih prozorskih otvora. Oni, za razliku od većine sačuvanih prozorskih otvora iz toga doba, gledaju izvan gradskih zidina (k. č. 1221, Stari grad 33, 34, 35). U podrumu kuće još je dobro sačuvan ne samo gradski obrambeni zid već i jedna od njegovih strijelnica. U supstrukcijama sjevernog krila očitavamo renesansne gradbene forme poput polukružnoga otvora prizemlja s impostkapitelom i bačvastoga svodjenja od na nož slaganih lomljenaca. Položajem i današnjim izgledom, kao i onim zabilježenim u Valvasora, sklop upućuje na mogućnost da je prvotno predstavljao feudalčevu rezidenciju, logično pozicioniranu nadomak luke i na samim gradskim zidinama. Na istom je sklopu sjevernije patricijski koncept dodatno razvijen u baroku, izvedbom karakterističnoga lovranskog dvorišta s visokim zidom, providenim baroknim portalom na kojem je čak preostala izvorna drvorezbarena luneta, ukrašena motivom školjke (k. č. 1220, Stari grad 36). Zgrade su znatnije pregrađene početkom 20. stoljeća, pa je tako ona na zidinama dobila još jedan kat i potkrovlje, kao i četiri balkona.

Iz provedene je urbanističke analize uočljivo da je razdoblje

⁴⁴ Ovaj važan podatak nalazimo kod Bartirome: „Li gastaldi debbino sempre esser eletti dalli Confrati sotto il Portito avanti la Chiesa Collegiata...“. Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad, nav. dj., str. 101. Portik je zacijelo nestao prilikom barokizacije pročelja Zborne crkve. Dimenzije takve prigradnje u kojoj su se okupljali bratimi i drugi župljani vjerojatno su bile primjerene onima najveće lovranske crkve. Moguće ga je zamisliti poput dobrinjskog cergana, jedne od rijetkih takvih prigradnji, preostalih uz pročelja župnih crkvi na području Kvarnera. Kako se to često događa u odnosu središta i periferije, zacijelo je utjecao na izgradnju karakterističnih, do danas sačuvanih trijemova pred crkvama Sv. Roka u Lignju i Sv. Mihovila pred Lovranskom Dragom, kao i onoga ispred crkve Sv. Trojstva, podignute iznad lovranske luke. Takvi su trijemovi poput loža imali izrazito javnu funkciju.

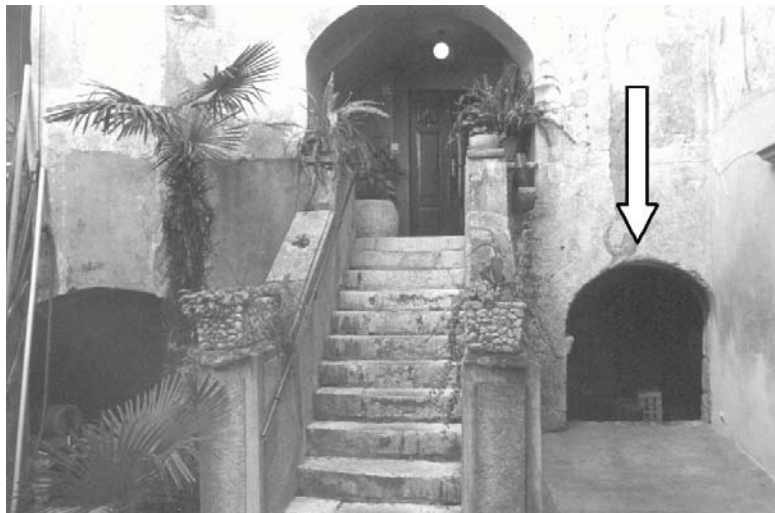
⁴⁵ Viškanić, Damir, nav. dj., str. 315.



Slika 15. Kuća nad nekadašnjim južnim gradskim zidinama, Stari grad 33–35, snimio D. Krizmanić, 1999.

zadnje četvrtine 17. stoljeća donijelo ubrzan razvoj i intenzivnu izgradnju dotad pretežno slobodnih prostora uz južne, zapadne i sjeverne zidine. Riječ je o kućama koje kao začelja koriste već postojeće zidine, a kićena pročelja s natkrivenim terasama na vrhovima vanjskih stubišta i prozorskim otvorima ukrašenim vijencima usmjeravaju prema unutrašnjosti grada. U pravilu je na ovim, dotad slabo izgrađenim rubovima grada pred pročeljima bilo mjesta i za dvorišta s cisternama i vrtovima, ograđenim visokim zidom i providenim portalima, kao najizrazitijim stilskim naglascima. Jedan od najljepših primjera ove izgradnje zdanje

je na k. č. 1209 (Stari grad 55, 56) sa stilskim portalom na zaglavnom kamenu datiranom u 1687. godinu i nešto novijom krunom cisterne. U 1678. godinu datiran je portal na ogradnom zidu zajedničkoga dvorišta koje dijele dvije u većoj mjeri pregrađene i jedna još gotovo intaktna kuća (k. č. 1206, Stari grad 73).



Slika 16. Renesansni lučni otvor u prizemlju, Stari grad 33–35, snimio D. Krizmanić, 1999.

Graditeljski je zamah nastavljen i u prvim desetljećima 18. stoljeća, dodatno potican sve ambicioznom jadranskom politikom Habsburgâ i naglim razvojem njihovih obalnih posjeda.⁴⁶ Pravno-formalno urbani karakter naselja, kao i u prethodnim razdobljima, potvrđen je kvalitetnijim, brojnijim i u pravilu stilski doradenijim primjerima arhitekture i dekorativne arhitektonske plastike, u usporedbi s istovremenom civilnom arhitekturom Brseča, Mošćenica i Kastva. Najljepši primjerci stilske i planski zasnovane barokne izgradnje koncentrirani su na samom glavnom trgu. Očito su mletačka razaranja tijekom Uskočkoga rata bila veća, kada se ukazala potreba radikalne intervencije u dotad zacijelo postojeću i definiranu arhitekturu glavnoga trga. Elegantna dvokatnica nasuprot pročelja Zborne crkve natpisom na portalu datirana je u 1722. godinu (k. č. 1993, Stari grad 92).



Slika 17. Drvorezbarena luneta portala, 1722. godina, Stari grad 92, snimio M. Bradanović, 2010.

Dekoratívni naglasci koncentrirani su na portalu ukrašenu motivom brušenih dijamanta s grbom u zaglavlju i drvorezbarski ukrašenom lunetom s tamnopusim „mustaćonom“ pod turbanom, iskežena lica i bujnoga, vitičasto raspuštenoga brka. Zanimljivo, izvorne su i vratnice ovoga portala, a možda i profilirani drveni rogovi u prepustu krove strehe. Drugi je naglasak balkon, koji se u osi izdiže nad portalom, nošen

⁴⁶ Usp. Faber, Eva, „Carska gospodarska politika na Jadranu od 1717. do 1776. godine“, u: Dubrović, Ervin (ur.), *Riječka luka: povijest, izgradnja, promet*, Muzej grada Rijeke, Rijeka, 2002., str. 67–88.

konzolama čela ukrašenih poprsjima zmajeva, vjerojatno pod dojmom kasnogotičkih konzola na obližnjoj kući koja s juga flankira trg. Kićeni su dojam upotpunjavali za to razdoblje karakteristični kolorirani kvadri, koji su se u crno-crvenom ritmu nizali uglovima pročelja. Sačuvane izvorne detalje upotpunjuje opločenje prizemlja i unutarnje drveno stubište.

Dokaz je o jedinstvenu projektu regulacije trga ostvarenu u kraćem razdoblju drugog i trećeg desetljeća 18. stoljeća i vladarski grb Karla VI. na susjednoj, sjevernijoj kući, danas katastarski objedinjenoj s povijesnom lovranskom vijećnicom (k. č. 1152, Stari grad 93, 94). U razdoblju baroka kuća je bila dvokatnica, a 1819. imala je vlastiti katastarski broj 388. Vješto klesan grb datiran je u 1713. godinu, arapskim brojkama koji se nižu lijevo i desno od krune, a u podnožju se podno kitnjasta orlova repa na odmotanom svitku pruža natpis SALVAGVARDIA. Moguće je da se u kući nalazilo sjedište gradske straže. Grb se nalazi u niši bogato geometrijski profiliranog podanka i vijenca te bočnih greda ukrašenih motivom romba. Prizemni su otvori izmijenjeni, jedan je kat nadograđen u 19. stoljeću, no prozorski otvori prvog i drugog kata ukrašeni su geometrijski profiliranim natprozornim



Slika 18. Grb Karla VI., 1713. godina, Stari grad 93–94, snimio M. Bradanović, 2010.

vijencima, veoma nalik onima sa same zgrade vijećnice, koja se na nju nadovezuje. Pristupno stubište vijećnice dijelom je sazdano od sekundarno iskorištenih nadgrobnih ploča iz razdoblja renesanse. Lučni portal s motivom brušenih dijamanata raspoznatljivo je djelo klesarske radionice koja je u Lovranu djelovala u trećem desetljeću 18. stoljeća, a ukrasila je i kuću s „mustačonom“. Sv. Juraj, zaštitnik grada, koji ubija zmaja, izveden je u visokom reljefu polja karakteristične, drvorezbarski ukrašene lunete.⁴⁷ Kao i na susjednom pročelju, grb se nalazi u posebno konstruiranoj niši smještenoj nad portalom, a arapskim je brojkama datiran u 1723. godinu. Vjerojatno je riječ o grbu tadašnjega pazinskog kapetana. Naglasak pročelju daje i potkrovnna loža. Uglovi pročelja u vrijeme baroka bili su ukrašeni karakterističnim crno-crvenim kvadrima. U unutrašnjosti se, usprkos radikalnoj pregradnji, očitavaju izvorni, barokni detalji dvorišnoga stubišta, trijema svođenoga križnim svodovima i katnih loža s polukružnim zidanim otvorima. Dvorištu povijesne lovranske vijećnice niz usporednih primjera možemo pronaći u Ljubljani, a utjecaj se ogleda i u karakterističnu načinu ukrašavanja pročelja ličenjem, uz isticanje oslikanih ugaonih kvadara, kako je to tada bio običaj i u obližnjoj Rijeci.⁴⁸

U 19. stoljeću i dalje se popunjava područje unutar zidina, a tipičan predstavnik ove faze kuća je na Trgu slobode 9 (k. č. 1143), osobito njezino ulično (prema Starom gradu otvoreno) južno pročelje. Izvorno je bila riječ o katnici koja je tek početkom 20. stoljeća dobila drugi kat. I druge su kuće slijedile ranije spomenuti primjer kuće Peršić, pa se sada zidine radikalnije rastvaraju i u donjim zonama, a glavna su pročelja na njihovu obodu, namjesto prema Gradu, sada orijentirana prema vanjštini. Po uzoru na Rijeku, koja se nametala kao sve dominantnije urbano središte, donekle se izmijenila i arhitektonska plastika. Sada se kleše manirom za koju iskusnije oko odmah raspoznaje da pripada razdoblju neoklasicizma, mada je u njoj još uvijek više barokne tradicije negoli istinskog neoklasicističkog uresa. Tako se nastavlja zidati i klesati gotovo kroz čitavo stoljeće, pa fosilizirani stil postupno prerasta u gotovo tradicijsko oblikovanje. Tek se na prijelazu 19.

⁴⁷ Riječ je o kopiji, a original je pohranjen u crkvi Sv. Ivana Krstitelja. Barokne portale glavnog lovranskog trga s „lunetama ukrašenim duborezom“ ističe R. Matejčić. Usp. Horvat, Anđela – Matejčić, Radmila – Prijatelj, Krno, nav. dj., str. 412.

⁴⁸ O stilskim i radioničkim poveznicama u trećem desetljeću 18. st. u trokutu Ljubljane, Trsta i Rijeke usp. Bradanović, Marijan, „Riječki lazareti“, u: Dubrović, Ervin (ur.), *Riječka luka: povijest, izgradnja, promet*, Muzej grada Rijeke, Rijeka, 2001., str. 89–106.

u 20. stoljeće sramežljivo pojavljuju naznake historicizma. Kao ni kod stilova koji su uslijedili nije to bilo tako izričito, kao što je to bio slučaj s ladanjskom arhitekturom vila, koje su stale nicati na lovranskom području. Tako je u Starom gradu provedeno tek nekoliko cjelovitih realizacija u duhu visokoga ili zakašnjelog historicizma, najčešće prožetoga ornamentalnim elementima secesije. Izuzevši spomenutih nekoliko novogradnji ili pak radikalnih rekonstrukcija, koje su se izrazito nametnule u vizurama, i u ovom razdoblju prevladavaju usklađeni zahvati nadogradnje jednoga kata na postojeću, uglavnom baroknu osnovu. Nešto radikalniji primjer nadogradnje zbio se na istočnom obodu grada (k. č. 1258, Šetalište maršala Tita 60), mada se i ondje na portalu orijentiranu prema moru raspoznaje klasicistička faza podignuta nad supstrukcijama gradskih zidina. Iako je arhitektura Starog grada u idućem razdoblju pretrpjela brojne preinake, ipak se i na mnogim drugim kućama, za koje zbog ograničenosti prostora nije bilo mjesta u ovom radu, raspoznaju ovdje sažeto opisani elementi oblikovanja iz razdoblja gotike, renesanse, baroka i neoklasicizma.



Slika 19. Južno pročelje kuće na Trgu slobode 9, snimio D. Krizmanić, 1999.

Podgrađe i gradsko područje

Katastar je iz 1819. godine uz zidine i graditeljski fond unutar njih izvrsno zabilježio i neposredno podgrađe s obodnim komunikacijama i vrtovima podno zidina, koji se često spominju u Kvaderni.⁴⁹ Prvi katastar upozorava nas da je do danas, u gotovo identičnim oblicima, sačuvan lukobran lovranske luke, vjerojatno izgrađen već u 18. stoljeću.⁵⁰ Tako

⁴⁹ Npr. „... vrt kapitulski pred gradom, kade je vela hrušva...“. Viškanić, Damir, nav. dj., str. 35.

⁵⁰ Lukobran je dokumentiran i nekoliko godina ranijim crtežom glasovitog tršćanskoga arhitekta Pietra Nobilea. Usp. Bradanović, Marijan, „Zbirka *Pietro Nobile* Državnog arhiva u Rijeci kao izvor za proučavanje izgleda istarskih naselja početkom 19. stoljeća“, *Annales, Series Historia et Sociologia*, god. 17, br. 2, Koper, 2007., str. 291–304.

je Lovran spreman dočekao puni procvat jedrenjačkog brodarstva, koji je uslijedio tek po stabilizaciji prilika, nakon razdoblja napoleonskih ratova. Inače, u Valvasora je prikazan samo jedan manji, vjerojatno drveni gat, na suprotnoj, južnoj obali, ali ništa bolje tad još nisu izgledali ni pristani ispred riječkih gradskih zidina. Mapa Katastra Franje I. nam je, osim dugoga lukobrana, iznad luke, negdje na mjestu današnje slastičarnice, zabilježila i jednu od danas nepostojećih crkava. Moguće je da je to bila crkva Sv. Martina, koja je, s trijemom ispred pročelja, zabilježena u Valvasora, a kao grobljansku je spominje i Kvaderna.⁵¹ Južnije, oko crkve Sv. Trojstva, prostiralo se, zbog zabrane ukapanja u naselju, tada već jedino lovransko groblje, a na njegovu rubu i neka manja gradnja, koja vjerojatno nije bila ona treća crkva lovranskoga podgrađa, prikazana u Valvasora s titularom sv. Sebastijana.⁵² Vrijeme postanka i precizniji izgled danas nepostojećih crkava temeljem citirane grafike teško je preciznije definirati, no, srećom, preostala je središnja, vjerojatno i najstarija crkva podignuta iznad lovranske luke. Jednobrodna crkva Sv. Trojstva, s polukružno opisanom apsidom, više je puta analizirana, pa je nećemo opširnije opisivati.⁵³ Ostaje upozoriti na neke njezine specifične karakteristike. Pred polukružno opisanom apsidom nalazi se šiljasti trijumfalni luk, a apsida nema polukalotu, što je vjerojatno rezultat recentnog urušavanja, već je prekrivena krovom s gredama i tavelicama, tj. keramičkim pločama. Pod tankom žbukom apside vidljivo je da je ona zidana od relativno velikih klesanaca. Vanjski okvir prozora karakteristično decentrirane osi donekle je nalik onom nedavno pronađenom i prezentiranom na brsečkoj grobljanskoj crkvi Sv. Stjepana, s tom razlikom da su ondje posrijedi monolitni doprozornici, a

⁵¹ „...ošče nam gre, rečeni(m) popom ki su v kapitule, od crekve S(ve)toga Martina na cimitero...“.
Viškanić, Damir, nav. dj., str. 25.

⁵² O lovranskim crkvama i promjenama njihovih titulara usp. isto, str. 311–316.

⁵³ Perčić-Čalogović, Iva, „Konzervatorski zahvati na romaničkoj crkvi sv. Trojstva u Lovranu“, *Vijesti muzealaca i konzervatora*, br. 4, 1952., str. 5–6. Uz kratak opis izvršenog zahvata autorica je definira romaničkom gradnjom iz početka 13. stoljeća. Vanda Ekl (*Iz lovranskog srednjovjekovlja*, str. 193) produbljuje raspravu postavljajući do danas temeljnu pretpostavku o faznosti, tj. romaničkoj gradnji i gotičkoj adaptaciji. Usp. Bauer-Munić, Vesna, nav. dj., str. 128–130.; Demonja, Damir, *Romaničke crkve u Istri*, Vedis, Zagreb, 2007., str. 143. Viškanić je u svojoj analizi *Kvaderna* opširno dokazivao da je ova crkva izvorno nosila titular sv. Nedjelje, a da se pod novim imenom pojavljuje tek u drugoj polovici 19. stoljeća. Usp. Viškanić, Damir, nav. dj., str. 311–313. Nije bio u pravu jer je spominje Bartiroma 1658. godine, a iz konteksta je jasno da je u njegovoj vizitaciji riječ upravo o ovoj crkvi. Usp. Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad, nav. dj., str. 89.

ovdje su oni izvedeni od nekoliko kvadara koji kontinuiraju u građi zida.⁵⁴ Kako je već istaknuto, mnoge crkve srednjovjekovnoga podrijetla na liburnijskim prostorima ožbukane su, pregrađene i neistražene, pa još i nije uspostavljena područna tipologija. Na ovom primjeru možda jednostavno nije riječ o dvije srednjovjekovne graditeljske faze, romaničkoj i gotičkoj, kako je tumačila Ekl, već o svojevrsnu prijelaznom obliku već pretežno gotičkog graditeljstva, s još snažnim romaničkim reminiscencijama, kao što je to slučaj s crkvom Sv. Roka i sv. Nedjelje u Filozicima na Dragožeštini, sjeverozapadnom dijelu otoka Cresa.⁵⁵ Trijem ispred crkve Sv. Trojstva u drugoj je polovici 20. stoljeća radikalno rekonstruiran postavljanjem novih stupova. Potreba njegova uređenja, kao i izgradnje ogradnoga zida uokolo groblja, da ga ne skrnave životinje, spominje se već u Bartirominoj vizitaciji 1659. godine.⁵⁶ Iz stoljeće starije isprave saznajemo da je na tom području groblje graničilo s nizom vrtova, koji



Slika 20. Mogučki županski stol, preostatak tradicionalne organizacije prostora, snimio M. Bradanović, 2010.

⁵⁴ Na spomenutom brsečkom primjeru R. Starac uočio je izvorni izgled i položaj crkve koja se, obrnuto orijentirana od današnje, protezala zonom sadašnjega svetišta.

⁵⁵ U Filozicima polukružni trijumfalni luk stoji pred polukružno opisanom apsidom, na pročelju je šiljasti otvor, a brod je svoden šiljasto-bačvastim svodom.

⁵⁶ „Il Sotto Portico sia parimente accomodato. Il Cemitero sia circondato di muro, acciò gl'animali non possano entrare dentro.“ Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad, nav. dj., str. 90.

se lociraju i imenuju po imenima crkava i vlasnicima, od kojih se za neke precizira da ondje drže blago.⁵⁷

I u sjevernom, danas izrazito izgrađenom gradskom podgrađu nailazimo na preostatke ranijih struktura. Nad kosinom na prilazu glavnom gradskom trgu nalazi se postolje stupa za zastavu, a u neposrednoj blizini, preko puta ceste i pokraj ulaza na terasu Vile „Istria“, dva su kamena stola, od kojih je onaj okrugli možda županski stol, nekad sastavni dio slike mnogih istarskih naselja. Županski stolovi najčešće su se nalazili na poljanama podno glavnih ulaza u utvrđena naselja i pod neizostavnom ladonjom.⁵⁸

Već je istaknut gradski administrativni status Lovrana u sklopu Knežije, kao i činjenica da mu podlogu pronalazimo i u urbanom karakteru kuća unutar zidina. Središnji karakter Lovrana kao utvrđenog naselja na području gradske općine bio je vrlo izražen. Tako npr. u vizitaciji iz 1659. godine nema ni spomena seoskih naselja uz koja je dio ladanjskih crkava nastajao. U *Kvaderni*, kao mjesnom izvoru imena današnjih sela i zaselaka, ipak se sporadično spominju, no najčešće kao toponimi, iz kojih se rijetko može zaključiti da su se ondje nalazile i nastambe, pogotovo ne one stalnoga karaktera. Spominje se tako npr. Oprić, Na Kaleh, ali izuzetno i selo Lesišće v Dragi Gorenjoj.⁵⁹ Današnje preostatke tradicijskog graditeljstva lovranskog područja poput karakterističnih kuća s *tornicama* teško je datirati prije 19. stoljeća.

Granice lovranskog područja spominju se u *Kvaderni*. Onu južnu, prema Mošćenicama, saznajemo iz teksta o vinogradu popa Mateja Sučića „ki je na kunfine lovranskom v Drage Medvee“ ili „na

⁵⁷ U ispravi iz 1559. tako se spominje crkva Sv. Sebastijana, ali i Zborna crkva, no potonja u kontekstu vlasništva jedne parcele. Viškanić, Damir, nav. dj., str. 72–73.

⁵⁸ Ova povijesna slika dobrim nam je dijelom sačuvana u Tinjanu. Od kule su preostali tek niži zidovi pred ulazom u grad, no županski je stol posve sačuvan. Usp. Fučić, Branko, *Terra incognita*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., str. 235–236. U obližnjim je Mošćenicama nedavno posječeno drvo široke krošnje pred ulazom u grad. O donošenju akata na takvim pozicijama usp. „1547. Na 7. decembra. Pred Mošćenicami županije župana Mihovila i svi starci učinihu, da ako bi ki nosil oružje vnoči...“. Margetić, Lujo, *Zakon kaštela Mošćenica (1627.)*, u: *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru*, knjiga 1: *Mošćenički zakoni i statuti*, Adamić, Rijeka, 2006., str. 45. U Kršanu se slična kompozicija s drvom i stolom nalazila na poljani s unutarnje strane zidina. Usp. Bradanović, Marijan, *Zbirka Pietro Nobile Državnog arhiva u Rijeci kao izvor za proučavanje izgleda istarskih naselja početkom 19. stoljeća*, str. 299. Vijećanje pod ladonjom na placi spominje se već u Istarskom razvodu, npr. u slučaju Kringe, „... k večeri i sedoše na placi pod ledonju“. Usp. Bratulić, Josip (prir.), *Istarski razvod*, Libar od grozda, Pula, 1992., str. 127. Lovranski župan, *Suppan-Supan*, spominje se već u Urbaru 1498. godine. Klen, Danilo, nav. dj., str. 81, 83.

⁵⁹ Viškanić, Damir, nav. dj., str. 27, 33, 35.

kunfine lovranskom v Drage Medveji“, kako to piše u ispravi kojom lovranski kaptol daje jedan vinograd popu Ivanu Belcu, ili „v Dragi Medveje na kunfine lovranskom“. ⁶⁰ U vezi sa sjevernom granicom, prema veprinačkom i kastavskom području, učestalo se javlja Lokva i vodotok koji je iz nje protjecao prema moru, crkva Sv. Križa na Lokvi i ona Sv. Mikule podno Lokve, bliže moru i na *komunskom* putu. ⁶¹ Uz crkve koje su tradicionalno markirale krajolik, već od 18. stoljeća postojala je i stilska ladanjska arhitektura. Sjeverno od grada put prema veprinačkom i kastavskom području nije protjecao današnjom magistralom već se najprije izdizao trasom koja prolazi uz današnju tržnicu, a zatim opet spuštao bliže moru. Katastar 1819. godine na njemu bilježi dva mosta, skupinu kuća pokraj današnje lovranske bolnice, koje se danas ne mogu identificirati, ali i tada usamljenu kuću, podalje od glavne komunikacije i u blizini mora, koja se nalazila na mjestu današnje Vile „Lovrana“. Riječ je o dvokatnici prizemlja ukrašena rustikom i opremljenoj nizovima balkona. U unutrašnjosti ove, koncem 19. i u 20. stoljeću u više navrata pregrađene kuće, raspoznaju se tragovi barokne faze, poput karakterističnih križnih svodova. Na dvorišnom pročelju u



Slika 21. Ostaci barokne ladanjske kuće u selu Kali, snimio D. Krizmanić, 1999.

⁶⁰ Isto, str. 83 (1561.), 85 (isprava iz 1564.), 89 (1565.).

⁶¹ Isto, str. 311.

visini prvog kata sačuvani su profilirani podanci, dio opreme prvotnih prozorskih otvora.⁶² Još više iznenađuje katnica s potkrovljem, koja je u 18. stoljeću bila podignuta na osami, padini visoko iznad Medveje. Zidana je lomljencem, koji proviruje pod trošnom žbukom. Uglovi su joj ukrašeni ukrasnim kvadrima izvedenim u žbuci, već spomenutim, vrlo karakterističnim motivom koji je ukrašavao pročelja boljih lovranskih kuća 18. stoljeća. Kao pravo ladanjsko zdanje kuća ima veliku konobu s većim portalom i sasvim malim prozorčićem u obliku položenog pravokutnika. Posebno su karakteristični stilski, višestruko profilirani vijenci koji se pružaju iznad većih otvora stambenog, prvog kata. Potkrovnna zona raščlanjena je malim, kvadratno oblikovanim prozorskim otvorima. Izgradnjom tijekom 19. stoljeća ovo je, nekad osamljeno, zdanje postalo dio zaselka Na sele, sela Kali.

Zaključak

Provedeno urbanističko istraživanje donijelo je niz novih zapažanja i drugačijih interpretacija o starijem graditeljstvu Lovrana i povijesnom području koje mu je gravitiralo. Naoko skroman nalaz romaničke faze crkve Sv. Ivana Krstitelja važan je prilog poznavanju graditeljstva Lovrana u razvijenom srednjem vijeku. Komparativno sagledan, on otkriva dio dosad zapretene urbanističke slike Lovrana u tom razdoblju. Značajniji su nalazi stambenoga graditeljstva i njegove dekorativne plastike iz razdoblja kasnog srednjeg i ranijeg novog vijeka. Iako su, zbog poznatih povijesnih okolnosti razaranja koja je tijekom Uskočkoga rata (1615.–1618.) pretrpio Lovran, oni relativno malobrojni, smještajem i oblikovanjem ipak omogućavaju sastavljanje preciznije slike izgleda naselja u tom razdoblju. Kako je istaknuto, riječ je bila o stilski definiranim kućama kakve ne nalazimo u obližnjem Brseču i Mošćenicama, već samo u pazinskom podgrađu kao urbanom središtu Knežije. U tom sloju urbanistički razlikujemo kućne nizove južno od Zborne crkve i osamljena suburbana zdanja u zapadnom dijelu grada. Ovaj sloj stambene arhitekture Lovrana tako se kronološki nadovezuje na kasnogotički sloj izgradnje Zborne crkve. Sliku urbane kulture koja je na tržištu naručivala ambicioznija djela, uz niz dosad nepoznatih elemenata dekorativne plastike lovranskih kuća, nadopunjuje i nalaz ostataka

⁶² Na nju me je prilikom mojeg detaljnog konzervatorskog istraživanja graditeljstva Lovrana upozorila Mirjana Peršić, na čemu joj i ovom prilikom zahvaljujem. Usp. Peršić, Mirjana, nav. dj., str. 98–99.

luksuzne gotičke dekorativne kamene plastike, vjerojatno oslikanoga i pozlaćenoga tabernakula koji je pripadao inventaru Zborne crkve.

Analiza fortifikacija, za razliku od dosadašnjih datacijskih pokušaja usmjerenih na razdoblje romanike, upozorava na njihov pretežno kasnosrednjovjekovni i novovjekovni karakter, kasnog 15., 16., moguće je i ranog 17. stoljeća, što se potkrepljuje usporedbom položenosti zidina kao i dosad neuočenih morfoloških detalja. Uskočki rat, a zatim i kuga zaustavili su za dulje vrijeme razvitak i oporavak Lovrana, pa urbanističko-arhitektonski posve jasne naznake novoga procvata bilježimo tek u posljednjoj četvrtini 17. stoljeća.⁶³ Vrijeme je to intenzivnijeg iskoraka bogatijih gradskih kuća na prostor uz unutarnje lice gradskih zidina. Na ovom pretežno praznu prostoru tada je bilo mjesta za razvijanje luksuznijeg suburbanog stambenog konteksta katnica s dvorištima, privatnim cisternama i vrtovima pred pročeljima, obzidanim visokim zidom i ukrašenim stilskim portalima. Vrhunac baroknog stilskog izraza stambena i javna arhitektura Lovrana doživljava planski reguliranom izgradnjom drugog i trećeg desetljeća 18. stoljeća. Tijekom njega bilo je posve regulirano i podgrađe s lukom i pristanom, a nadomak sjevernog i južnog ruba povijesnoga gradskoga područja podignut je po jedan ladanjski dvorac. Prva desetljeća 19. stoljeća u Lovranu su protekla u znaku postupna otvaranja zidina, na kojima niču nova, neoklasicistička pročelja kuća orijentiranih prema van, a ne kao dotad na unutarnje gradske komunikacije. Krajem 19. i osobito početkom 20. stoljeća bilo je i znatnijih graditeljskih intervencija u povijesnom središtu, no usprkos njima ono je zadržalo temeljni urbanistički raster i formu obzidanog naselja.

⁶³ Mada su zabilježene i ranije, indirektna naznake oporavka. Tako se već u vizitaciji 1658. godine zapaža da su crkve relativno dobro uređene i opremljene nizom održavanih, popravljenih, ali i posve novih oltara s pozlaćenim kipovima i palama, što je bilo nužno nakon mletačkih razaranja i paleži. Izuzetak je bilo trošno stanje crkve Sv. Nikole, smještene na granici prema veprinačkom području. Dvojicu svećenika vizitator nije zatekao u župi, a svjedoci su ga obavijestili da su oni bili odsutni zbog trgovine marunima i platnom. Svećenik Juraj Polčić u trgovanje je krenuo vlastitom barkom i s vlastitim marunima, a sve to može svjedočiti o buđenju tradicionalne lovranske privrede, no i o potrebi svećenstva za iznalaženjem dodatnih izvora prihoda. Usp. Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad, nav. dj., str. 85–110.



Slika 22. Lovranski Stari grad, snimio D. Krizmanić, 2004.

Popis izvora i literature:

1. Archivio di Stato di Trieste, *Mappe del Catasto franceschino, Katastral plan, Bezirk Lovrana*, 1819.
2. Bauer-Munić, Vesna, *Sakralna arhitektura istočnojadranskih komuna od 12. do 18. stoljeća*, Alfa, Zagreb, 2005.
3. Belaj, Vitomir, *Hod kroz godinu*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.
4. Bertoša, Miroslav, *Istarsko vrijeme prošlo*, Glas Istre – Čakavski sabor, Pula, 1978.
5. Bertoša, Miroslav, *Jedna zemlja, jedan rat: Istra 1615/1618.*, Istarska naklada, Pula, 1986.
6. Bistrović, Željko, „Gotičko zidno slikarstvo u Istri (novi prilozi jednoj budućoj sintezi)“, *Annales, Series Historia et Sociologia*, god. 17, br. 2, Koper, 2007., str. 277–290.
7. Borić, Laris, *Arhitektura i urbanizam grada Cresa od 1450. do 1610. godine*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2002.
8. Bradanović, Marijan – Giaconi, Hrvoje – Gržeta, Dušanka – Krizmanić, Damir – Labus, Nenad – Novak, Ninoslav, *Konzervatorska studija urbanog prostora Lovrana*, elaborat, Konzervatorski odjel Rijeka, Rijeka, 2000.

9. Bradanović, Marijan, „Riječki lazareti“, u: Dubrović, Ervin (ur.), *Riječka luka: povijest, izgradnja, promet*, Muzej grada Rijeke, Rijeka, 2001., str. 89–106.
10. Bradanović, Marijan, „Skica povijesnog urbanističko-arhitektonskog razvoja Vrbnika“, u: Božanić, Anton (ur.), *900 godina Vrbnika*, Općina Vrbnik, Vrbnik, 2002., str. 51–66.
11. Bradanović, Marijan, *Arhitektura i urbanizam Vrbnika od 1450. do 1620. godine – Doba kasne frankopanske i ranije mletačke uprave*, magistrarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2004.
12. Bradanović, Marijan, „Nekoliko primjera ladanja mletačke i austrijske Istre“, u: Grujić, Nada (ur.), *Kultura ladanja*, Zbornik Dana Cvita Fiskovića I., Institut za povijest umjetnosti – Odsjek za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2006., str. 183–194.
13. Bradanović, Marijan, „Zbirka *Pietro Nobile* Državnog arhiva u Rijeci kao izvor za proučavanje izgleda istarskih naselja početkom 19. stoljeća“, *Annales, Series Historia et Sociologia*, god. 17, br. 2, Koper, 2007., str. 291–304.
14. Bradanović, Marijan, „Arhitektonski razvoj Kršana“, *Annales, Series Historia et Sociologia*, god. 19, br. 1, Koper, 2009., str. 89–108.
15. Bratulić, Josip (prir.) *Istarski razvod*, Libar od grozda, Pula, 1992.
16. Bratulić, Vjekoslav, „Urbani pazinskog feuda (XVI. stoljeća)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, br. 8–9, Rijeka, 1963.–1964., str. 139–204.
17. De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della Contea di Pisino*, Venezia, 1964.
18. Demonja, Damir, *Romaničke crkve u Istri*, Vedis, Zagreb, 2007.
19. Ekl, Vanda, „Spomenici srednjovjekovnog slikarstva i kiparstva na tlu Liburnije“, *Liburnijske teme*, knj. 1, Opatija, 1974., str. 129–142.
20. Ekl, Vanda, „Opatija – prostor i čovjek“, *Dometi*, br. 9/10, Rijeka, 1984., str. 63–75.
21. Ekl, Vanda, „Iz lovranskog srednjovjekovlja“, *Liburnijske teme*, knj. 6, Opatija, 1987., str. 191–201.
22. Faber, Eva, „Carska gospodarska politika na Jadranu od 1717. do 1776. godine“, u: Dubrović, Ervin (ur.), *Riječka luka: povijest, izgradnja, promet*, Muzej grada Rijeke, Rijeka, 2001., str. 67–88.
23. Foscan, Luigi, *Porte e mura delle città, terre e castella della Carsia e dell'Istria*, Collana degli Atti, Centro di Ricerche Storiche, Rovigno, N. 22, Rovigno – Trieste, 2003.
24. Fučić, Branko, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo Istre*, disertacija, Rijeka – Ljubljana, 1964.

25. Fučić, Branko, *Istarske freske, Zora*, Zagreb, 1963.
26. Fučić, Branko, *Glagoljski natpisi*, JAZU, Zagreb, 1982.
27. Fučić, Branko, „Kvaderna kapitula lovranskoga“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 15, 1988., str. 27–39.
28. Fučić, Branko, *Terra incognita*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997.
29. Grković, Sanja, „Župna crkva Sv. Jurja u Lovranu“, *Dometi*, god. 23, br. 11, 1990., str. 755–768.
30. Gržinić, Jasna, „Riječ i slika unutar ciklusa mučeništva sv. Jurja u župnoj crkvi sv. Jurja u Lovranu“, *Nova Istra*, br. 34, 2003., str. 201–215.
31. Horvat, Anđela – Matejčić, Radmila – Prijatelj, Kruno, *Barok u Hrvatskoj*, Liber – Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti – Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske – Grafički zavod Hrvatske – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982.
32. Ivančević, Radovan, *Gotička sakralna arhitektura Istre*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 1965.
33. Klen, Danilo, „Urbar Pazinske grofovije (1498.)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XIV, 1970., str. 53–159.
34. Kobler, Giovanni, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume – Università popolare, Trieste, 1978. (pretisak prvog izdanja iz 1896.).
35. Komšo, Darko, „Mezolitik u Hrvatskoj“, *Opuscula archaeologica*, sv. 30, br. 1, 2006., str. 55–91.
36. Komšo, Darko – Blečić, Martina, „The secret cave city hidden in the cliffs (Lovranska Draga canyon, Istria, Croatia)“, u: Kornfeld, Marcel – Vasil'ev, Sergey – Miotti, Laura (ur.), *On Shelter's Ledge: Histories, Theories and Methods of Rockshelter Research*, Arheopress, Oxford, 2007., str. 119–123.
37. Križman, Mate, *Antička svjedočanstva o Istri*, drugo dopunjeno i prerađeno izdanje, Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 1997.
38. Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad (prir.), *Dalle parti arciducali e sotto San Marco: Visite arciducali fatte del anno 1658 et venete 1659 / U kraljevskim stranama i pod Sv. Markom: Vizitacije u pulskoj biskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659.*, prijepis i prijevod Rosalije Massarotto, Riječka nadbiskupija – Porečko-pulska biskupija – Adamić, Rijeka, 2003.
39. Magaš, Olga, „Prilog verifikaciji urbanog identiteta liburnijskih medievalnih aglomeracija“, *Pomorski zbornik*, knj. 29, Rijeka, 1991.,

- str. 275–302.
40. Magaš, Olga, „Urbana struktura grada Brseča“, *Liburnijske teme*, knj. 8, Opatija, 1994., str. 129–154.
 41. Margetić, Lujo, „Neka pitanja razvitka srednjovjekovnih liburnijskih općina“, *Liburnijske teme*, knj. 1, Opatija, 1974., str. 95–114.
 42. Margetić, Lujo, „Povijesno-pravni aspekti staroga Lovrana“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 55–59.
 43. Margetić, Lujo, *Rijeka, Vinodol, Istra – studije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1990.
 44. Margetić, Lujo, *Zakon kaštela Mošćenica (1627.)*, u: *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru*, knjiga 1: *Mošćenički zakoni i statuti*, Adamić, Rijeka, 2006.
 45. Marković, Vladimir, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2004.
 46. Matijašić, Robert, „Anonim Ravenjanin“, natuknica u: Bertoša, Miroslav – Matijašić, Robert (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2005., str. 15.
 47. Matijašić, Robert, „Idrisi (Edrisi), al-“, natuknica u: Bertoša, Miroslav – Matijašić, Robert (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2005., str. 315.
 48. Mohorovičić, Andre, „Stari gradovi kulturnopovijesni fenomen liburnijske obale“, *Liburnijske teme*, knj. 1, Opatija, 1974., str. 81–93.
 49. Munić, Darinko, „Utvrđivanje prava ribolova između Mošćenica i Lovrana 1742. godine“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 61–65.
 50. Perčić-Čalogović, Iva, „Konzervatorski zahvati na romaničkoj crkvi sv. Trojstva u Lovranu“, *Vijesti muzealaca i konzervatora*, br. 4, 1952., str. 5–6.
 51. Peršić, Mirjana, *Lovran – turizam i graditeljstvo: Turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Adamić, Rijeka, 2002.
 52. Rechner Šustar, Ira, *Kastav od gradine do grada – Analiza urbanog razvoja*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2003.
 53. Starac, Ranko, „Stanje istraženosti arheoloških lokaliteta na području Lovranštine u vremenskom razdoblju od neolitika do antike“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 49–52.
 54. Starac, Ranko, „Rezultati novijih arheoloških istraživanja obavljenih na području Lovranštine, Mošćeništine i Brseštine“, *Liburnijske teme*, knj. 8, Opatija, 1994., str. 9–30.

55. Stipičić, Laura – Miočić, Mario, *Sondiranje naliča i žbuke u interijeru župne crkve sv. Jurja u Lovranu*, elaborat, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Rijeci, Rijeka, 1993.
56. Sušić, Zvonimir, „Valvasor o Liburniji“, *Dometi*, god. 3, br. 6, Rijeka, 1970., str. 114–123.
57. Sušić, Zvonimir, „Valvasor o Kastvu i Kastavcima“, *Dometi*, god. 3, br. 7, Rijeka, 1970., str. 73–82.
58. Valvasor, Johann Weickhard, *Die Ehre der Herzogthums Crain*, Laibach, 1689.
59. Viškanić, Damir, *Quaderna capituli lovranensis*, Katedra Čakavskoga sabora Opatija – Adamić, Lovran – Rijeka, 2002.

SUMMARY

Architecture of Lovran in the late Middle Ages and early modern period

Based on the review of existing studies on urbanism and architecture of Lovran, on meticulous field work and analysis of both published and unpublished graphic sources, new observations on the architecture of the old town of Lovran, its settlement and historic area of the commune of Lovran are presented. The study chronologically concentrates on the late medieval and early modern period encompassing stylistic features of Gothic, Renaissance and Baroque periods. Thematically, it mostly deals with a thorough analysis of zoning issues: relations between the town, its settlement and the port, communications, intersections and focal points, precise dating, orientation and construction of partly conserved town fortifications with special emphasis on the typology of residential architecture. The study proposes new dating of the bellfry within the compound of the St. George's minster in the Renaissance period and highlights the urbanistic significance of the porch in its front. As regards the dating issues of the Lovran fortifications and towers, the study introduces and elaborates in a comparative way, an assumption that they had been erected mostly in the period of late Middle Ages and Renaissance and not earlier as it has been believed so far. The exact locations of the towers are precisely established based on the analysis of graphic sources and current state of the terrain. The work also points to the existence of the fairly well - preserved portions of walls with

arrow loops that have not been noted so far. The study reveals the completely unknown layer of representative, late Gothic – Renaissance residential architecture by means of urban analysis and the remains of architectonic sculpture. Further, major urban changes are described, such as construction of larger houses with enclosed yards placed alongside the fortification walls in the last quarter of the 17th century and the flourishing of style architecture during the first decades of 18th century. The approach to the study of Baroque architecture is yet again stylistic and comparative. A brief description of the degradation of walls and other changes occurring in the first decades of the 19th and later towards the turn of the century is presented as well as a historic portrayal of the settlement in the late Middle Ages and early modern period, before radical alterations that took place during the late 19th and 20th century. The study suggests different dating of St. Trinity Church, goes on to suggest the location of some lost churches and draws attention to as yet unexplored examples of Baroque country architecture within the historic area of the Lovran commune.

Key words: Lovran, Urbanism, Architecture, Gothic period, Renaissance, Baroque